

Aygül Çobanova⁴**ZƏLİMXAN YAQUB YARADICILIGININ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Zəlimxan Yaqub yaradıcılığı xalq bədii düşüncəsinə köklənib. Onun fəlsəfi-estetik mahiyyətində böyük sadəlikdən xalq müdrikliyinə qədər nəzərə çarpacaq hər şey var. Onun təbiət mövzulu şeirlərində də, məhəbbət mövzulu şeirlərində də, hətta rənglər palitrasında da, hamısında belədir. Məhz onun təbiət şairi adlanması təsadüfi deyil. Bütün bunların onun şeirlərinin mayasına hopub. Ona görə də şairin şeirlərində xalq bədii düşüncəsinin ayrı-ayrı məqamlarını müxtəlif istiqamətlər üzrə öyrənmək zərurəti yaranır.

Zəlimxan Yaqubun poeziyası ideya-məzmun cəhətdən zəngin, orijinal olduğu kimi, bədii sənətkarlıq baxımından da mükəmməldir. Bu cəhətdən onun yaradıcılığını XX əsrin poetik istedadları S.Vurğunla, M.Müşfiqlə, M.Arazla, B.Vahabzadə ilə müqayisə etmək olar. Həmin zənginlik və gözəllik onun türk şeirinin poetik zənginliklərini dərindən öyrənməsi, bədii yaradıcılığında bundan lazımcına faydalanması ilə əlaqədardır. Həm yazılı, həm də şifahi xalq ədəbiyyatımızın forma zənginliyindən kifayət qədər istifadə edən söz ustası lirik şeirlərində, poema-dastanlarında bədii təsvir və ifadə vasitələrindən yeri düşəndə istifadə edir, öz fikir və ifadələrini sadə, lakonik şəkildə xalqa çatdırmağı bacarır.

Ədəbiyyatımıza Zəlimxan Yaqub türk mifik təfəkküründən, folklor və şifahi xalq yaradıcılığından, yazılı ədəbiyyat ənənələrindən, aşiq şeirindən gəlir. Ənənəvi poetik ifadə tərzinə uyğun olaraq şairin söz və ifadələri, beytləri və bəndləri sadə, saf ana dilindədir. O, xalqımızın tarixini, etnoqrafiyasını yaxşı bilir. Milli poetik ənənələri mükəmməl mənimsəyib. Odur ki, lirik şeirlərində və poemalarında poeziya günəşini yerə endirir, xalqımızın gündəlik qayğılarına, məişətinə işıq salmağa çalışır: “Ümumən Zəlimxanın şeiri xalq yaradıcılığına, sazın tellərindən süzülüb gələn aşiq poeziyasına söykəndiyi üçün onun dili kələ-kötürlükdən xali, axıcı və şəffafdır. Bu şeirdə dirəniş və gücənmə olmadığından tər qoxusu deyil, yarpaq ətri gəlir. Qafiyələr sərrast, obrazlar aydın və durudur. Onun şeir köhləni ilham və qanadlarıyla uçduğuna görə oxucunu öz arxasınca son mənzilə rahat çatdırır. Elə buna görə də sətirlərdə yürüdümlən fikir və duyğular bulanıq arx suyuna deyil, büllür dağ çeşməsinə bənzəyir” (1).

Saf və təmiz ana dilinin bütün imkanlarından məharətlə istifadə etdiyinə görə şairin poema-dastanlarının dili sadə, axıcı və oxunaqlıdır. Şair hər hansı poemasında sözü zərgər dəqiqliyi ilə seçir, cılalayır, saf qızılı yad maddələrdən, elementlərdən təmizləyir. Mahir bəna hördüyü daşları bir birinə necə uyğunlaşdırırsa, şair də poema-dastanlarında sözləri bir-birinə eyni cür calayır, adi sözlərdən böyük sənət abidəsi yaradır. “Saz” poemasında oxuyuruq:

Dağ yeriyir, qaya uçar, daş düşür,
Əsli yanır, gözdən qəlbə yaş düşür,
Ərzurumun qədiyinə qış düşür,
Lələ köçür, talana bax, talana!(2,219)

Bir qədər diqqət yetirsək görürük ki, Zəlimxan Yaqubun poema-dastanlarında istifadə etdiyi sözlərin əksəriyyəti azəri türklərinin öz sözləridir. Alınma sözlərdən əsərlərində həmişə az istifadə etməyə çalışır. Bu da poema-dastanlarının həm məzmun, həm də formasının vəhdətinə səbəb olur. Yuxarıda sitat kimi gətirdiyimiz bənddə fikir versək, şairin yüksək sənətkarlığını bir daha təsdiqləyirik. Kərəmin Ərzurumun qədiyində çəkdiyi əzabları, əziyyətləri, məşəqqətləri göstərmək üçün şair yalnız bir misrada möhtəşəm bədii tablo yaradır və “dağ yeriyib, qaya uçar, daş düşür” – deyərək oxucunu ofsunlayır, hissəyə, duyğusuna təsir edir. Eyni zamanda bu misrani oxuyanda lirik qəhrəmanın əhvali-ruhiyyəsi ilə təbiətin mövcud durumu arasında uyğunluq, eyniyyət yaranır. Kərəm Ərzuruma çatmamış içində necə bir təlatüm yaranırsa, eyni vəziyyət təbiətdə də təkrar olunur ki, bu Zəlimxan Yaqubun yüksək sənətkarlıq məharətindən, ədəbi ənənədən bacarıqla istifadə etməsindən xəbər verir.

Zəlimxan Yaqub müxtəlif poema-dastanlarında fikrin obrazlı ifadəsinə xüsusi diqqət yetirir. Müəyyən şəraitə, poetik məqama uyğun olaraq bənzətmələrdən, mübaligələrdən, səs alletrasiyasından bacarıqla istifadə edir, qafiyə, rədif və cinasların düzülüşünə, poemada yerləşdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. O müəyyən məqama uyğun olaraq qulaq və səs qafiyələri işlədir, vəznin oynaqlığına nail olur. İstənilən poemasına fikir versək, xalq bayatılarına uyğun misra və bəndlərə təsadüf edirik.

Hətta bir çox hallarda xalq bayatıları olduğu kimi poema-dastanlarına yerləşdirir. Ancaq bu halda əsərin məzmununa, müəllif ideyasına xələl gəlmir, həmin bənd özündən əvvəlki və sonrakı misraların ümumi ahənginə uyğunlaşdırılır. “Saz” poemasında şair aşiq havası olan “Baş “Divanı” haqqında danışır. Hiss olunur ki, aşiq havasına mükəmməl bələdçiliyi var. “Divanı”nın xüsusiyyətlərini, məzmununu tərənnüm etdikdən sonra, onun daha incə özəlliklərini əhatə etmək üçün poemada belə bir bayatı yerləşdirir:

“Əzizim nərdivanda,
Ayaq at nərdivanda.
Tülkü şahlıq eyləyir,
Can verir nər divanda” (2, 225).

Xalq yaradıcılığından götürülən bu bənd “Divanı”nın sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə eynidir. İnsanlar adətən nərdivanın pillələrinə bir-bir ayaq qoyur. Aşiq də “Divanı”nı sazda dilləndirəndə pərdələrə bir-bir “ayaq qoyur”. Beləliklə, “Divanı” ilə xalq bayatısı məzmununa xidmətdə eyni mövqedə dayanır.

⁴ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı

Fikrini ifadə etmək üçün şairə bu da kifayət etmir, məzmunun, ideyanın tamlığını bərpa etmək üçün başqa vasitələr axtarır, təkcə öz poetik tərənnümləri və təsvirləri ilə kifayətlənməyərək aşiq Qurbaniyə müraciət edir. Onun iki bəndini olduğu kimi “Saz” poemasının Baş “Divanı” hissəsində verir:

“Fələk sənən əyləşməyə bir belə meydan ola,
Açıla haqqın qapısını ədalət, divan ola.
Mən gəlmişdim mürşidimin dərdinə dəvə qılam,
Nə bilim ki, mən gəlincə xak ilə yeksan ola!

Bir gülü ki, dərəmmirsən, dərrib xəndan eyləmə,
Bir könü ki, tikəmmirsən, yıxıb viran eyləmə.
Haqq taladan səda gəldi: – Qurbani, qəm eyləmə,
Yazı yazan belə yazıb, çoxlara nişan ola”! (2, 225)

Baş “Divanı” aşiq havasında da “haqqın qapısı”nda “ədalətin divanı” axtarılır, Qurbaninin bu misralarında da. Bu cəhətdən saz havası və Qurbaninin misraları eyni nöqtədə birləşir, eyni ideala - ədalət idealına xidmət edir. Beləliklə, Aşiq Qurbaninin və Zəlimxan Yaquubun məlum aşiq havası ilə bağlı fikirləri, tərənnümləri üst-üstə düşür, müəllif ideyasının açılmasına səbəb olur. Bu, Zəlimxan Yaquub yaradıcılığının sənətkarlıq baxımından mühüm nailiyyətlərindən biridir.

Yeri düşəndə, şair təzkirlərdən istifadə edir, fikrin daha aydın olmasına, daha lakonik çatdırılmasına, ifadə olunan fikrə diqqət yönəldir. Bəzən eyni sözü təkrarının arasına müəyyən sözlər keçməsinə də rast gəlinir. Bu da təsadüfi deyil. “Sizi qınamıram” poemasının əvvəlində belə bir bənd var:

Sizi qınamıram, ay xocalılar,
Sizin başınızda şimşik oynadı.
Sizin başınızda dumanlar oldu.
Millətin dağ boyda fələkətinə
Gözünün ucuyla dönüb baxmayan,
Nazlanıb gözünü yumanlar oldu (2, 266).

Poemanın başlanğıcında Zəlimxan Yaquub bədii fiqurlardan, poetik təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir. İkinci, üçüncü misralarda “sizin başınızda” təkrirdir, ancaq birinci misradakı “sizi qınamıram” da həmin təkririn tərkib hissəsidir. Baxmayaraq ki, bu “sizi qınamıram”la başlayır. Əslində “sizə”, “sizin”, “sizin” sözlərinin dalbadal işlənməsi oxucuya fikri eyni obyektə yönəltməkdə yardımçı olur, ifadənin bədii təsir gücünü artırır.

Şair belə təsəvvür edir ki, işğal altında olan torpaqlarımız azad olmasa, qeyrətdən, vətənpərvərlikdən danışmaq mümkün deyil. Biz o vaxt başıyuxarı gəzərik ki, Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam və s. azad olsun. “Sizi qınamıram” poemasında məlum həqiqət bu cür ifadə olunur:

Laçın qayıtmasa Laçınlığına
Şuşa qayıtmasa Şuşalığına,
Mən dəfə şübhəm var, tərəddüdüm var
Bugünkü bəylərin bəy olmağına!
Bu gün paşaların paşalığına!” (2, 266)

Zəlimxan Yaquub poema-dastanlarında atalar sözləri və məsəllərdən, xalq ifadə və deyimlərindən də istifadə edir. Bu da onun əsərlərinin təsir gücünü artırır, fikrin obrazlı ifadəsinə imkan yaradır:

Allah insaf versin İbrahim xana,
Bu gün ermənilər alan Şuşanı
Kaş elə o zaman Qacar olaydı! (3, 263)

Bu misralarda ciddi bir problemə toxunulur. Hesab edilir ki, əgər İbrahim xan o vaxt ruslarla əlaqəyə girib, Şuşanın işğalına imkan verməsəydi, bu gün səhər ermənilərin əsarətinə keçməzdi. Şübhəsiz ki, burada qınaq obyektini İbrahim xandır. Onun səhvi həm böyük, həm də faciəvidir. Buna görə də şair tərəfindən ittihama məruz qalır. Zəngin söz xəzinəsinə malik olan müəllif bir çox ifadələri poemaya gətirə bilərdi. Ancaq bilərəkdən “Allah insaf versin” – xalq deyimi seçilir. Bəlkə də bu ifadə çoxlarına bir qədər yumşaq görünə bilər. Lakin şair həmin sözü ən ağır ittiham kimi işlədir. Xalq arasında çox işlənən “Allah insaf versin” – burada işlənmə məqamına uyğun olaraq sərt tənqid ruhunda deyilir.

Poemalarının demək olar ki, hamısında Zəlimxan Yaquub xalqın həyat və məişətinə enir, onun müxtəlif mənalarda işlətdiyi idiomatik ifadələrindən, xalq deyimlərindən bəhrələnir. “Göyçə dərdi” poemasının bir yerində deyilir:

Nə zaman ki, başa keçib
Haqq yerini nahaq tutur,
Nə zaman ki, ayrı düzlə
Yaxşı pislə calaq tutur
Bax, o zaman Lələ köçür,
Kərəmi ağlamaq tutur (2, 266).

Bəxər övladı yaranandan işiq ilə zülmət, xeyirlə şər, yaxşı ilə pis arasında mübarizə gedir. Mifiki inamlarda, xalq yaradıcılığında da bir qayda olaraq işiq zülmətə, xeyir şərə, yaxşı pisə qalib gəlir. Lakin bu qalibiyyət asan başa gəlmir. Bunun üçün mübarizə aparmaq, qələbəyə inanmaq gərəkdir. Konkret şəraitdə isə ermənilər torpaqlarımızı işğal edib,

yurddaşlarımız dədə-baba torpağından didərgin salıb. Deməli, müvəqqəti də olsa şər xeyrin yerinə keçib, onu sıxışdırıb. Bu, əlbəttə, çox çətindir, əzablı bir həyatdır. Vəziyyətin reallıqlarını, çətinliyin dərəcəsini, şiddətini ifadə etmək üçün müəllif xalq arasında çox yayılan “Lələ köçüb, yurdu qalıb”, “Kərəmi ağlamaq tutdu” deyimləri azca fərqlə poemaya gətirib. Təkcə bir beytdə iki xalq deyimini məharətlə yerləşdirib. Bir beytdə iki xalq deyimini yerləşdirmək vəzn, poetik əlaqə baxımından çətin olduğuna görə “Lələ köçüb, yurdu qalıb” xalq deyimini poetik gerçəkliyə uyğun olaraq “Lələ köçür” şəklində işlədib. Ancaq bu məlum xalq deyiminin təhrifinə səbəb olmur, bütöv təsiri bağışlayır ki, bu da sənətkarlığın əsas prinsiplərindən biridir.

Azərbaycan aşiq yaradıcılığında və ifasında xüsusən Borçalı aşıqlarının repertuarında ağı, bayatı söyləmək ənənəsi var. Xüsusən Aşiq Hüseyn Saraçlı bu cəhətdən fərqlənirdi. O, havanın, havacatın şirin yerində arada bir bayatı çəkirdi. Ancaq bu bayatı havacatın ab-havası, üslubu ilə üst-üstə düşür, ifanın daha məzmunlu çıxmasına səbəb olurdu. Xalq yaradıcılığından, aşiq sənətindən gələn bu ənənəni Zəlimxan Yaqub poemalarında məharətlə davam etdirir. “Göyçə dərdi” poemasının “Qanlı tarix” hissəsində deyilir.

Ay amandı,
Xalların nə yamandı.
Namərd mərdə güc gəlir,
Qoymayın, ay amandı! (2, 171)

Bu cür xalq deyimlərini Zəlimxan Yaqub zərrə-zərrə xalqdan, daha çox Borçalı aşıqlarından toplayıb və şeirlərində, poema-dastanlarında bütün bunlardan məharətlə istifadə edib: “Bizə görə Zəlimxan Yaqubun 30 ildən artıq bir dövrü əhatə edən çoxcəhətli yaradıcılığının əsasən aşiq sənəti ənənələri üstündə köklənməsinin, şairin xalq sənətinin bu qoluna dəyişməz sədaqətinin səbəbi və başlıca ilham mənbəyi zəngin Borçalı mühitidir. Zəlimxan Yaqub 1967-ci ildən, Bakı Dövlət Universitetinə daxil olduğu vaxtdan etibarən Bakıda yaşasa da, onun ruhunda və mənəviyyatında, sözündə və sənətində, hətta ləhcəsində və deyimində belə Borçalı izi yaşamaqda, davam etməkdədir. Bunu şairin konkret bir regionun təsirindən çıxma bilməməsi kimi başa düşmək heç cür düzgün olmazdı. Əksinə, Zəlimxan Yaqub Azərbaycan mühiti və şeiri üçün gərəkli olduğu bəlli olan Borçalı mühiti ənənələrini Kürün o tayından, bir regiondan – bölgənin ümumvətən mühiti səviyyəsinə çıxartmağı və yaşatmağı bacarmışdır” (4, 195-196).

Zəlimxan Yaqub sözün həqiqi mənasında istedadlı, orijinal bir şairdir. O yeri düşəndə müxtəlif bədii texnologiyalardan, obrazlı təfəkkür nümunələrindən yararlanır, zaman-zaman bir-birindən dəyərli lirik şeirlər və poemalar yaradır.

Onu da qeyd etmək ki, Zəlimxan Yaqubun istifadə etdiyi qafiyə sistemi də hələ indiyə kimi kifayət qədər öyrənilməyib. Belə ki, o öz poema-dastanlarında orijinal, yeni, gözlənilməz qafiyələrdən istifadə edir. Təkcə misraların sonunda deyil, ortalarında da bol-bol işlənən qafiyələr əsərin poetik gücünü, təsirini artırır. “Borçalıdan qalan işlər” poemasında bir bənddə deyilir:

Qızılı əlimizdən külçə-külçə aldılar,
Torpağı əlimizdən ölçə-ölçə aldılar.
Kəhrizimiz soğuldu, bulağımız qurudu,
Qurtum-qurtum içdilər, dolça-dolça aldılar. (3,256)

Burada qafiyə yaradan sözlər iki sözdən təşkil edilir və hər biri defislə yazılır. “Külçə-külçə aldılar”, “ölçə-ölçə aldılar”, “dolça-dolça aldılar” həm qafiyə, həm də obrazlı ifadə baxımından zəngin və mənalıdır. Şair ermənilərin torpaqlarımızı hissə aldılar demir, ölçə-ölçə, dolça-dolça aldılar deyir. Fikrin bu cür obrazlı ifadəsi misra və bəndlərin təsir gücünü əhəmiyyətli dərəcədə artırır, poetik irsin sənətkarlığından xəbər verir.

Ədəbiyyat

1. Vahabzadə B. “Hardan gəlir Zəlimxan?” “Şərq” qəzeti, 30 may, 2000
2. Yaqub Z. Özün basdırdığın ağaca söykən. II cildə, I cild, Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2010
3. Yaqub Z. Özün basdırdığın ağaca söykən. II cildə, II cild, Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2010
4. Zəlimxan Yaqub ədəbi düşüncədə, birinci cild, Bakı, “Vətən” nəşriyyatı, 2009
5. Zəlimxan Yaqub ədəbi düşüncədə, ikinci cild, Bakı, “Vətən” nəşriyyatı, 200

Açar sözlər: Məqalə, Zəlimxan Yaqub, poema, poetik sistem, milli kolorit

Artistic peculiarities of Zalimkhan Yagub's works

Summary

In the article, talking about craftsmanship characteristics of Zalimkhan Yagub's poems and excellent poetic system which created from the folklore in this article national coloring, national and human values keeping in the attention in poet's creativity. But from other hand, rhyme, measure and stylistic qualities take a good place in the national poem crea.

Key words: in the article, Zalimkhan Yagub's, poems, poetic system, national coloring,

Особенности художественного мастерства в творчестве Зелимхана Ягува

Резюме

В статье говорится об особенностях мастерства в отдельных поэмах Зелимхана Ягува, совершенной поэтической системе этих произведений, которая исходит из народного творчества. В центре внимания автора также находится национальный колорит, национальные и общечеловеческие ценности в творчестве поэта. С другой стороны, рассматриваются такие особенности национального поэтического творчества, как рифма, размер стиха и стиль.

Ключевые слова: В статье, Зелимхана Ягува, поэмах, поэтической системе, национальный колорит

Rəyçi: dos.S.Abbasova